**Məhərrəmova Nigar Arif qızı,**
Bakı Dövlət Universitetinin Mülki proses və kommersiya hüququ kafedrasının müəllimi
Ünvan: Bakı şəhəri, Akademik Zahid Xəlilov küçəsi, 33
E-mail: nmaharramova25@gmail.com

**UOT 347.918**
**DOI: https://doi.org/10.30546/2218-9130.060.2026.0154**

# AZƏRBAYCANDA KOMMERSİYA ARBİTRAJI İNSTİTUTUNUN TRANSFORMASİYASI: UNİFİKASİYADAN ARBİTRİN HÜQUQİ STATUSU PROBLEMİNƏDƏK

***Açar sözlər:*** *arbitraj, "Arbitraj haqqında" 2023-cü il Qanunu, UNCITRAL Model Qanunu, arbitrin hüquqi statusu, funksional immunitet, IBA Guidelines 2024, Bakı Arbitraj Mərkəzi, intuitu personae, 1958-ci il Nyu-York Konvensiyası.*

***Ключевые слова:*** *арбитраж, Закон Азербайджана "Об арбитраже" 2023, Типовой закон ЮНСИТРАЛ, правовой статус арбитра, функциональный иммунитет, Руководство МАЮ 2024, Бакинский арбитражный центр, intuitu personae, Нью-Йоркская конвенция 1958 г.*

***Keywords:*** *arbitration, Azerbaijan Arbitration Act 2023, UNCITRAL Model Law, legal status of arbitrator, functional immunity, IBA Guidelines 2024, Baku Arbitration Centre, intuitu personae, New York Convention 1958.*

## Giriş

2023-cü ilin dekabrında yeni "Arbitraj haqqında" Qanunun [1] qəbul edilməsi Azərbaycanda son onilliyin ən əhəmiyyətli hüquqi islahatlarından biri oldu. UNCITRAL Model Qanununun [7] köhnəlmiş 1985-ci il versiyasına əsaslanan 1999-cu il tarixli əvvəlki Qanun, tərcümədə çoxsaylı boşluqlar, prosessual ziddiyyətlər və həddindən artıq dövlət nəzarətinə imkan verməsi ilə xarakterizə olunurdu ki, bu da arbitrajın praktik tətbiqini əhəmiyyətli dərəcədə azaldırdı. Yeni qanun paradiqmanı köklü surətdə dəyişdi: o, tənzimləməni həm beynəlxalq, həm də daxili kommersiya arbitrajına şamil etdi, milli hüququ müasir beynəlxalq standartlara maksimum dərəcədə yaxınlaşdırdı və tərəflərin iradə muxtariyyətinin fundamental prinsiplərini təsbit etdi.

2023-cü il islahatı arbitrajın dəstəklənməsində və qərarların tanınması və icrası prosedurunda (o cümlədən Mülki Prosessual Məcəllənin normalarının yenilənməsi vasitəsilə) dövlət məhkəmələrinin rolunu dəqiqləşdirməyə yönəlmiş prosessual tənzimləmədəki dəyişikliklərlə müşayiət olundu. Lakin qanunvericiliyin unifikasiyası yalnız ilk addımdır. Arbitrajın həqiqi səmərəliliyi arbitraj qeydinin muxtariyyəti (separability) və səlahiyyət-səlahiyyəti (kompetenz-kompetenz) prinsipləri haqqında bəyannamələrlə deyil, prosesin əsas subyekti olan arbitrin real müdafiə olunması ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan 25 ildən artıqdır ki, "Xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası haqqında" Nyu-York Konvensiyasının [6] iştirakçısıdır (29 fevral 2000-ci ildə qoşulma, 29 may 2000-ci ildə qüvvəyə minmə). Bu amil arbitrin statusu məsələlərini xüsusilə vacib edir. Müvafiq müstəqillik və immunitet olmadan hətta ən mütərəqqi qanun belə formal xarakterli hüquqi bəyanat olaraq qalmaq riski daşıyır.

Azərbaycanda arbitraj bir institut kimi təşəkkül mərhələsindədir ki, bu da empirik bazanın məhdudluğunu şərtləndirir və doktrinal təhlilin və proqnostik qiymətləndirmələrin əhəmiyyətini artırır. 2023-cü il Qanununun [1] yeniliyini və Azərbaycanda arbitraj təcrübəsinin məhdud əlçatanlığını nəzərə alaraq, bu tədqiqat əsasən doktrinal xarakter daşıyır və mətnli və müqayisəli-hüquqi təhlilə əsaslanır.

**Qlobal unifikasiya: hüquqi islahatların əsas istiqamətləri**

UNCITRAL Model Qanununun [7] 2006-cı il modelinin seçilməsi Azərbaycana beynəlxalq biznesle vahid hüquqi dildə danışmağa imkan verdi. Doktrinal baxımdan islahat paternalist dövlət nəzarətindən tərəflərin iradə muxtariyyətinin prioritetliyinə keçidi qeyd etdi. Qanunverici müasir arbitrajın konseptual təməlini uğurla implementasiya etsə də, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sistemin funksionallığı yalnız tribunalın səlahiyyətlərinin formal tanınmasından deyil, həm də kvazi-məhkəmə hakimiyyətinin daşıyıcısı kimi arbitrin müdafiə səviyyəsindən asılıdır. Məhz burada yeni Qanunun [1] ən nəzərəçarpan boşluqları özünü büruzə verir.

**Arbitr fenomeni: intuitu personae konsepsiyası**

Arbitraj öz təbiətinə görə şəxsləndirilmiş ədalət mühakiməsidir. Hakimin səlahiyyətlərinin publik-hüquqi statusla sərt şəkildə müəyyən edildiyi dövlət məhkəməsindən fərqli olaraq, arbitraj qərarının legitimliyi birbaşa konkret arbitrin şəxsi nüfuzu, ekspertizası və ona olan inamla bağlıdır. Burada dominant prinsip kimi *intuitu personae* çıxış edir – tərəflər arbitri onun peşəkar və mənəvi keyfiyyətlərinə olan xüsusi etimada əsaslanaraq seçirlər. Geri Bornun dəqiq qeyd etdiyi kimi, arbitr "tərəflərin kvazi-məhkəmə hakimiyyəti ilə təchiz edilmiş etibarlı şəxsidir" [3].

Nəticə etibarilə, arbitrin hüquqi statusu, onun müstəqilliyi, qərəzsizliyi və immuniteti bütün konstruksiyanın fundamental elementləridir. Qanunvericilik arbitrin fəaliyyəti üçün zəruri hüquqi təminatları və funksional immuniteti ehtiva etmədikdə, regional mərkəz statusuna iddialı olan bir yurisdiksiyada arbitraj institutuna etimadın sarsılması qaçılmazdır.

**Qanundakı boşluqların tənqidi təhlili: subyektivizmdən şərti immunitetə qədər**

Qanunun [1] ən problemli normalarından biri tərəflərin razılığı olmadıqda və ya prosedur pozulduqda arbitrlərin məhkəmələr tərəfindən təyin edilməsini tənzimləyən 20.6-cı maddədir. Normanın mətni belədir:

"**Maddə 20.6.** ... Məhkəmə arbitr təyin edərkən tərəflərin arbitr üçün müəyyən etdikləri bütün zəruri tələbləri, o cümlədən arbitrin müstəqilliyi və qərəzsizliyinə aid tələbləri, beynəlxalq arbitrajda təkbaşına arbitr və ya üçüncü arbitr təyin edildiyi hallarda həmçinin tərəflərin vətəndaşlığına mənsub olmayan, digər vətəndaşlığı olan arbitrin təyin edilməsinin **məqsədəuyğunluğunu** nəzərə almalıdır."

İlk baxışdan norma texniki və zərərsiz görünür. Lakin daha dərindən təhlil edildikdə, o, ciddi konseptual qüsuru üzə çıxarır. UNCITRAL Model Qanununun [7] orijinal ingilis dilindəki mətnində (maddə 11(4), 2006-cı il redaksiyası) neytral və təmkinli "advisability" sözü işlədilir – bu, "tövsiyə olunan" və ya "hallar nəzərə alınmaqla arzuolunan" mənasında "məqsədəuyğunluq" deməkdir. Bu, geniş məhkəmə mülahizəsini nəzərdə tutmayan yumşaq bir oriyentirdir. Problem, görünür, hüquqi

tərcümə çətinliklərindədir: Azərbaycan qanunvericisi ənənəvi olaraq inzibati-qiymətləndirmə üslubuna meyil edir ki, burada qiymətləndirmə kateqoriyaları ("məqsədəuyğunluq") çox vaxt anqlosakson və ya kontinental proarbitraj ənənəsindən daha geniş və amiranə səslənir. Nəticədə, UNCITRAL-ın neytral oriyentiri potensial subyektiv məhkəmə nəzarəti alətinə çevrilə bilər.

Müqayisə üçün: Türkiyənin Beynəlxalq Arbitraj Qanununda [2] da analoji meyar mövcuddur, lakin Türkiyə doktrinasında və təcrübəsində bu meyar, bir qayda olaraq, məhdudlaşdırıcı şəkildə şərh olunur. Azərbaycanda belə bir yanaşma prosesin qəsdən yubadılması, məhkəmə müdaxiləsinin minimuma endirilməsi prinsipinin pozulmasına və Azərbaycan arbitrajının xarici investorlar üçün cəlbediciliyinin azalmasına səbəb ola bilər.

**Arbitrin kənarlaşdırılması zamanı normativ oriyentirlərin çatışmazlığı**

Yeni Qanunda [1] arbitrin kənarlaşdırılması (etiraz edilməsi) proseduru formal olaraq dünya standartlarına uyğundur, lakin detallaşdırma çatışmazlığından əziyyət çəkir. Normaların mətninə müraciət edək:

"**Maddə 21.1.** Hər hansı bir şəxsə onun arbitr təyin edilməsi ilə bağlı müraciət edildikdə həmin şəxs özünün qərəzsizliyi və müstəqilliyi barədə **əsaslı şübhələr** yarada biləcək hallar haqqında məlumat verməlidir.

**Maddə 21.2.** Arbitrə etiraz yalnız onun qərəzsizliyi və müstəqilliyi barədə **əsaslı şübhələr** yarada biləcək hallar olduqda [...] edilə bilər."

Burada əsas termin "əsaslı şübhələr"dir. Azərbaycan hüquq tətbiqetmə praktikasında "əsaslılıq" üçün aydın meyarların olmaması tez-tez qərəzsizliyin obyektiv və subyektiv testlərinin qarışdırılmasına səbəb olur. Beynəlxalq praktikada bu vakuum geniş istifadə olunan, ağlabatan araşdırma öhdəliyini və "işıqfor" sistemini (Qırmızı, Narıncı və Yaşıl siyahılar) ehtiva edən "soft law" aləti – IBA Guidelines on Conflicts of Interest (2024) [5] vasitəsilə doldurulur.

Məhkəmələr tərəfindən IBA Təlimatlarının [5] birbaşa resepsiyası və ya rəsmi tanınması olmadan "əsaslı şübhələr" kateqoriyası həddindən artıq elastik qalır. Bu, prosessual maneələr üçün zəmin yaradır: tərəflər əsassız etirazlar irəli sürərək prosesi əhəmiyyətli dərəcədə ləngidə bilər, yaxud əksinə, məhkəmələr qadağan olunmuş əlaqələrin detallı siyahısı olmadığı üçün real maraqlar toqquşmasına göz yumurlar. Qanunda [1] arbitrin "ağlabatan araşdırma" (reasonable enquiries) aparmaq öhdəliyinin qeyd olunmaması da prosesin etik səviyyəsini beynəlxalq standartlarla müqayisədə aşağı salır.

**İmmunitet illüziyası və "vicdanlılıq" standartı**

Arbitrin hüquqi müdafiəsinin mərkəzi elementi onun mülki-hüquqi məsuliyyəti məsələsidir. Azərbaycan Qanununda [1] bu aspekt aşağıdakı kimi tənzimlənir:

**"Maddə 26.1.** Arbitrlər öz funksiyalarının icrası ilə əlaqədar dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsindən azaddırlar, bir şərtlə ki, onlar öz funksiyalarını **vicdanla** yerinə yetirmiş olsunlar.

**Maddə 26.2.** Arbitrin öz funksiyalarının icrasından imtina etməsi və ya hərəkətsizliyi bu cür imtina və ya hərəkətsizliyin **əsassız** olduğunun sübut olunduğu hallar istisna olmaqla, arbitrin məsuliyyətinə səbəb olmur."

Burada risklərin təhlilini aparmaq lazımdır:

**"Vicdanla" anlayışının qiymətləndirmə xarakteri:** Funksional (kvazi-məhkəmə) immunitet prinsipinin təsbit edildiyi aparıcı arbitraj yurisdiksiyalarından (İngiltərə, Sinqapur, Fransa) fərqli olaraq, Azərbaycan qanunvericisi şərti müdafiə tətbiq etmişdir. "Vicdanla" termini son dərəcə subyektiv qiymətləndirmə kateqoriyasıdır. Formalaşmış arbitraj təcrübəsinin olmadığı şəraitdə bu, qeyri-vicdanlı tərəflərə arbitrin hər hansı prosessual və ya faktiki səhvini "vicdansızlıq" təzahürü kimi şərh etməyə imkan verir ki,

bu da birbaşa zərərin ödənilməsi haqqında mülki iddialara yol açır.

**"Əsassızlıq" problemi:** 26.2-ci maddə mandatdan imtina "əsassız" olduqda məsuliyyət müəyyən edir. Bu, etik mülahizələrə və ya maraqlar toqquşmasına görə prosesdən çıxmağa məcbur olan beynəlxalq arbitrlər üçün risk yaradır, çünki onlar sonradan Azərbaycanın dövlət məhkəməsində gedişlərinin «əsaslılığını» sübut etmək zərurəti ilə üzləşə bilərlər.

**"Soyutma" effekti (Chilling Effect):** Qanunun bu cür redaksiyası elə bir vəziyyət yaradır ki, şəxsi əmlak məsuliyyətindən qorxan arbitr hər iki tərəfi "məmnun etməyə" çalışaraq və ya prosesi həddindən artıq formallaşdıraraq qərarlar qəbul edə bilər ki, bu da arbitrajın çevik və səmərəli mexanizm kimi mahiyyətini məhv edir.

**İqtisadi aspekt:** Mütləq və ya ixtisaslı immunitetin olmaması Azərbaycanı yüksək riskli yurisdiksiya edir. Bu, arbitrajın bahalaşmasına səbəb olacaq, çünki aparıcı mütəxəssislər öz qonorarlarına peşəkar məsuliyyətin sığortalanması xərclərini (Professional Indemnity Insurance) yüksək tariflərlə daxil etməyi tələb edəcəklər [3].

Müqayisə üçün qeyd edək ki, bir sıra qabaqcıl arbitraj yurisdiksiyalarında (məsələn, İngiltərə, Sinqapur) funksional və ya kvazi-məhkəmə immuniteti təsbit olunub. Azərbaycanın "vicdanlılıq" meyarı vasitəsilə subyektiv şərhə boşluq qoyan yanaşması institutun qeyri-peşəkarlaşmasına doğru bir addım kimi görünür. Çünki təcrübəli beynəlxalq arbitrlər çıxardıqları qərarın məzmununun zərərin ödənilməsi haqqında iddia predmetinə çevrilə biləcəyi regionlara qarşı son dərəcə ehtiyatlı davranırlar.

**İnstitusional aspekt: Bakı Arbitraj Mərkəzinin (BAC) rolu**

Əvvəllər Azərbaycanda arbitrajın idarə edilməsi üzrə əsas funksiyaları Ticarət və Sənaye Palatası (TSP) həyata keçirirdi ki, bu da dövlət strukturları ilə müəyyən dərəcədə bağlılığı ehtiva edirdi. 2025-ci ilin oktyabrında Bakı Arbitraj Mərkəzinin (BAC) açılışı ölkədə yeni tipli ilk müstəqil institutlardan birinin (qeyri-kommersiya və qeyri-dövlət təşkilatı kimi) yaradılması yolunda mühüm addım oldu. Əvvəlki modellə olan bu fərq daha böyük institusional müstəqilliyə can atmağı vurğulayır.

BAC Qaydaları [4] arbitrlərin qərəzsizliyinə və ya müstəqilliyinə əsaslı şübhələr yarada biləcək halların açıqlanması (disclosure) üzrə vəzifələri haqqında detallı müddəaları ehtiva edir, habelə qərəzsizlik (impartiality) və müstəqillik (independence) prinsiplərini təsbit edir. Bundan əlavə, Qaydalar fövqəladə arbitr (emergency arbitration) və sürətləndirilmiş prosedur (expedited procedure) mexanizmlərini nəzərdə tutur. Lakin mərkəzin hətta ən mütərəqqi reqlamenti belə milli qanunun qüsurlarını aradan qaldıra bilməz. Arbitrin mülki-hüquqi təhlükəsizliyi hələ də Qanunun [1] 26-cı maddəsinə bağlıdır ki, bu da immunitetin qanunvericilik səviyyəsində gücləndirilməsini tələb edir.

**Nəticə və tövsiyələr**

Azərbaycanda arbitraj institutunun yeniliyini və hüquq tətbiqetmə praktikasının məhdudluğunu nəzərə alaraq, aşkar edilmiş qanunvericilik texnikası qüsurları artıq özünü büruzə vermiş problemlər kimi deyil, potensial hüquqi qeyri-müəyyənlik mənbələri kimi nəzərdən keçirilməlidir. Xüsusilə, qiymətləndirmə kateqoriyalarından istifadə məhkəmə mülahizəsinin genişlənməsi üçün ilkin şərtlər yarada bilər ki, bu da öz növbəsində arbitraj prosedurlarının proqnozlaşdırıla bilənlik səviyyəsinə və yurisdiksiyanın investisiya cəlbediciliyinə təsir göstərmək iqtidarındadır.

2023-cü il islahatı [1] mütərəqqi bir karkas yaratdı, lakin onun funksionallığı üçün məhz arbitrin statusu məsələlərində (mülki-hüquqi immunitet və MPM ilə sinxronizasiya daxil olmaqla) "təkmilləşdirmə" tələb olunur. Konkret tövsiyələr (prioritet sırası ilə):

**1. 26-cı maddənin təftişi:** funksional immunitet modelinə keçid (qəsd halları istisna olmaqla, məsuliyyətin istisna edilməsi).

**2. Hakimlərin ixtisaslaşması:** 20.6 və 21-ci maddələrin proqnozlaşdırılan tətbiqini təmin etmək üçün kommersiya məhkəmələrində ixtisaslaşmış "arbitraj panellərinin" yaradılması.

**3. IBA Təlimatlar**ının resepsiyası: "Əsaslı şübhələr" termininin şərhi üçün IBA standartlarının [5] köməkçi vasitə kimi Ali Məhkəmənin Plenumu tərəfindən rəsmi tanınması.

Yalnız arbitrin real müstəqilliyini və müvafiq hüquqi müdafiə səviyyəsini təmin etməklə Azərbaycan islahatın potensialını tam reallaşdıra və Bakını beynəlxalq arbitrajın nüfuzlu regional mərkəzi kimi təsdiqləyə bilər.

**İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:**

1. "Arbitraj haqqında" Azərbaycan Respublikasının 26.12.2023-cü il tarixli Qanunu. URL: https://e-qanun.az
2. Milletlerarası Tahkim Kanunu (Türkiyə, № 4686, 2001 il, dəyişikliklərlə).
3. Born G. International Commercial Arbitration. 3rd ed. Kluwer Law International, 2021.
4. Baku Arbitration Centre Arbitration Rules. First Edition, 18 October 2025. URL: https://www.bakuarbitrationcentre.org/rules
5. IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration. 2024.
6. New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards. 1958.
7. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration. 2006.

**Магеррамова Нигяр Ариф гызы,**
преподаватель кафедры гражданского процессуального и коммерческого права
Бакинского государственного университета

## ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНСТИТУТА КОММЕРЧЕСКОГО АРБИТРАЖА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ОТ УНИФИКАЦИИ К ПРОБЛЕМЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА АРБИТРА

### РЕЗЮМЕ

В статье проводится критический анализ Закона Азербайджанской Республики «Об арбитраже» от 26 декабря 2023 года в контексте его соответствия Типовому закону ЮНСИТРАЛ (редакция 2006 года), исследуется переход страны к проарбитражной модели регулирования и выявляются ключевые дефекты законодательной техники при определении правового статуса арбитра. Особое внимание уделяется субъективизму критерия «целесообразности» при назначении арбитров, институциональному разрыву с международными стандартами (IBA Guidelines on Conflicts of Interest 2024), проблеме функционального иммунитета, а также сравнительному анализу с постсоветскими юрисдикциями и законодательством Турции. В контексте участия Азербайджана в Нью-Йоркской конвенции с 2000 года предлагаются три приоритетные законодательные рекомендации: пересмотр ст. 26 в пользу полноценного функционального иммунитета, создание специализированных арбитражных панелей в коммерческих судах, официальное признание Руководства МАЮ Пленумом Верховного Суда.

**Maharramova Nigar Arif,**
Lecturer, Department of Civil Procedure
and Commercial Law, Baku State University

## TRANSFORMATION OF THE COMMERCIAL ARBITRATION INSTITUTION IN AZERBAIJAN: FROM UNIFICATION TO THE PROBLEM OF THE ARBITRATOR'S LEGAL STATUS

### SUMMARY

The article critically analyses the Republic of Azerbaijan's Law on Arbitration of 26 December 2023 against the UNCITRAL Model Law (2006 revision), examines the country's transition to a pro-arbitration regulatory model, and identifies key legislative drafting deficiencies in the definition of the arbitrator's legal status. Particular attention is given to the subjectivity of the «advisability» criterion in judicial arbitrator appointments, the institutional gap with the IBA Guidelines on Conflicts of Interest (2024), the inadequacy of functional immunity, and a comparative analysis with post-Soviet jurisdictions and Turkish law. Set against Azerbaijan's participation in the New York Convention since 2000, the article concludes with three prioritized legislative recommendations: revision of Article 26 toward full functional immunity, creation of specialized arbitration panels within commercial courts, and official recognition of IBA Guidelines by the Supreme Court Plenum as a subsidiary interpretive instrument.

**Redaksiyaya daxilolma tarixi: 09.06.2026**
**Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 18.06.2026**
**Çapa qəbul olunma tarixi: 19.06.2026**